

**ОПТИМІЗАЦІЯ ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ У
ПРОПЕДЕВТИЧНОМУ НАВЧАННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
ІНОЗЕМНИХ СЛУХАЧІВ**

Дослідження присвячено теоретичному обґрунтуванню необхідності оптимізації педагогічного спілкування у процесі пропедевтичного навчання української мови іноземних слухачів закладів вищої освіти (ЗВО) та розкриттю методики практичної реалізації оптимального педагогічного спілкування як однієї з педагогічних умов покращення мовленнєвої підготовки іноземних слухачів на етапі довишівського навчання. У пропедевтичному навчанні української мови іноземних слухачів чільне місце посідає вироблення ефективного стилю педагогічного спілкування, що пронизує весь освітній процес, покликаний полегшувати адаптацію слухачів, створювати адекватний емоційний та психологічний клімат у процесі навчання, забезпечити ефективне засвоєння мовленнєвих умінь та навичок іноземних слухачів.

Осмислення гуманістично зорієнтованої парадигми розвитку вищої школи вимагає докорінних змін в організації пропедевтичного навчання української мови іноземних слухачів ЗВО. Зважаючи на особливість педагогічного спілкування цього етапу навчання, яка полягає у тому, що педагогічне спілкування є не лише засобом міжкультурної взаємодії, але й засобом пропедевтичного навчання, слід оптимізувати педагогічне спілкування.

Основною умовою підвищення ефективності пропедевтичного навчання української мови іноземних слухачів є оптимальне педагогічне спілкування. У статті схарактеризовано специфічні особливості педагогічного спілкування у процесі пропедевтичного навчання української мови іноземних слухачів, виокремлено чинники, які треба враховувати при побудові педагогічного спілкування, окреслено шляхи оптимізації педагогічного спілкування на цьому етапі мовної підготовки іноземних споживачів освітніх послуг.

Ключові слова: іноземні слухачі; особистісне спілкування; педагогічне спілкування; пропедевтичне навчання.

Постановка проблеми та її актуальність. Тенденція демократизації та гуманізації суспільства ставить нові вимоги перед вищою школою, спрямовуючи освітній процес на гуманістично зорієнтовану взаємодію його учасників. Основною складовою професійно-педагогічної діяльності викладача вищого закладу освіти є його конструктивне педагогічне взаємодія зі слухачами у процесі освітньої діяльності. З огляду на це, особлива увага у науковій парадигмі приділяється педагогічному спілкуванню як чиннику гуманізації взаємин викладача в освітньому процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчив, що проблема педагогічного спілкування досліджувалася в різних напрямках: філософському (Є. Андрос, Н. Грабар, Н. Моїсєєва, В. Табачковський), психологічному (В. Казміренко, З. Ковальчук, М. Назар, Б. Ломов, Т. Щербан), педагогічному (І. Бех, І. Зязюн, Л. Нечепоренко, Н. Тарасевич). В останні десятиліття предметом наукового обговорення в наукових колах є особистісно зорієнтований підхід до проблеми педагогічного спілкування. Провідним принципом ефективної організації педагогічного спілкування, на думку науковців, є його суб'єкт-суб'єктний характер. І. Зязюн реалізацію цього принципу вбачає в спрямованості педагогічного спілкування на співрозмовника (Зязюн, 2008), І. Бех – у зміні орієнтирів спілкування з деструктивних на конструктивні (Бех, 2003). Попри значну увагу вчених до проблеми педагогічного спілкування вона залишається актуальною і недостатньо дослідженою, зокрема у процесі пропедевтичного навчання української мови іноземних слухачів.

Мета статті – схарактеризувати специфіку педагогічного спілкування у процесі пропедевтичного навчання української мови іноземних слухачів ЗВО, окреслити шляхи оптимізації педагогічного спілкування як засобу підвищення ефективності пропедевтичного навчання.

Викладення основного матеріалу дослідження. Викладач у своїй професійній діяльності вирішує різні комунікативні завдання. Він пояснює, інформує, доводить, коментує, запитує, узагальнює, спонукає, інструктує. Ці та інші наміри реалізуються в межах педагогічного спілкування.

Під педагогічним спілкуванням науковці розуміють взаємодію викладача та слухачів у процесі навчальної діяльності, професійну щодо цілей і завдань, спрямовану на підвищення у слухачів мотивації оволодіння предметом, залучення їх до спільної пізнавальної діяльності, створення умов для формування умінь, що забезпечують володіння предметом, а також їхній особистісний розвиток (Азимов, & Щукин, 2009).

О. Леонт'єв під «педагогічним спілкуванням» розуміє професійне спілкування викладача з учнями на уроці або поза ним, що виконує певні педагогічні функції і спрямоване на створення сприятливого психологічного клімату, а також на різного виду психологічну оптимізацію навчальної діяльності і відносин між педагогом і учнями та всередині учнівського колективу (Леонт'єв, 1996, с. 16). На думку науковця, спілкування – це те, що забезпечує діяльність колективу, але це не пряме забезпечення. Спілкування залежить від тих задач, які воно покликане вирішувати, тобто воно виступає в різних соціальних і соціально-психологічних функціях. Принципово важливим, на його переконання, є те, що якими б не були самі функції, спілкування має універсальні риси й компоненти. Учений наголошує: «Власне спілкування теж обслуговується особливими процесами, не залежними від змісту функції, – процесами контакту. Отже, перед нами ціла багатоповерхова конструкція: діяльність – взаємодія – спілкування – контакт» (Леонт'єв, 1996, с. 17).

Беручи до уваги специфіку пропедевтичного навчання іноземних слухачів у ЗВО, слід будувати педагогічне спілкування з урахуванням низки чинників, основним з яких є специфічний міжкультурний характер спілкування зі слухачами.

Заняття з української мови як іноземної мають методичну специфіку, оскільки ставлять за мету формувати мовленнєві уміння і навички слухачів. Звідси

й особливості комунікативної поведінки викладача на заняттях, а відтак і спілкування. Адже його мовлення водночас є і мовленнєвим зразком, і засобом навчання, і засобом розвитку мовлення слухачів. Отже, педагогічне спілкування на етапі пропедевтичного навчання, з одного боку, є умовою, з іншого, – передумовою здійснення міжкультурної комунікації у процесі навчання іноземних слухачів, а з третього, – засобом навчання міжкультурного спілкування. У силу того, що педагогічне спілкування у процесі пропедевтичного навчання характеризується, щонайменше, потрійною спрямованістю, основною вимогою до його організації є його оптимальність.

Під «оптимальним педагогічним спілкуванням», услід за О. Леонтьєвим, будемо розуміти таке спілкування викладача зі слухачами у процесі пропедевтичного навчання іноземних слухачів української мови, яке створює найкращі умови для розвитку мотивації слухачів і творчого характеру навчальної діяльності, для правильного формування особистості слухача, забезпечує сприятливий емоційний клімат навчання, перешкоджає виникненню психологічного та мовленнєвого бар'єру, забезпечує управління соціально-психологічними процесами в колективі і дозволяє максимально використовувати в навчальному процесі особистісні якості викладача (Леонтьєв, 1996).

Є. Пассов виокремлює два види педагогічного спілкування: рольове та особистісне. Під час особистісного спілкування співрозмовники виступають як особистості зі своїм світоглядом, досвідом, знаннями, почуттями, інтересами, а під час рольового спілкування співбесідники виконують будь-які соціальні, громадські «ролі». Науковець слушно наголошує, що у процесі навчання ми зазвичай можемо спостерігати рольове педагогічне спілкування (Пассов, 2010). Як наслідок, викладач і слухач один для одного є лише носієм офіційного статусу, і тому як мовленнєві партнери нецікаві один одному. За змістом спілкування на занятті часто є лише навчальною діяльністю. Під час рольового спілкування мотиву власне для спілкування не виникає, оскільки немає потреби у спілкуванні, це призводить до відсутності комунікативної мотивації у слухачів. Навіть якщо слухачі мають мотивацію до навчання, вони не здатні використовувати на

заняттях виражальні засоби комунікації у повній мірі. Слухач, маючи навчальну мотивацію й перебуваючи в ролі «учня», у кращому випадку відмінно виконує цю роль, але відсутність комунікативної мотивації не дає змогу слухачеві здійснювати повноцінний мовленнєвий вчинок, тому цей процес ми не можемо назвати навчанням виражальними засобами комунікації. Як слушно зауважує Є. Пассов, потреба навчального спілкування за характером інша, вона не в змозі забезпечити комунікативної мотивації (Пассов, 2010).

Окрім того, виражальні засоби комунікації повною мірою вживаються у спілкуванні за наявності прагнення впливати на співбесідника, змінювати взаємовідносини, чого можна досягти лише за умови взаємодії викладача й особистості студента, а не під час рольового спілкування. Виражальні засоби комунікації під час рольового спілкування не функціонують, оскільки відсутня взаємодія на основі будь-якої діяльності, окрім навчальної, у слухачів не виникає мотиву обмінюватися думками, ідеями, інтересами, а надто почуттями. Перекази прочитаних текстів, повторення ситуативних, не спрямованих нікому, а відтак позбавлених будь-якої виразності висловів, перетворюють комунікацію на заняття з української мови як іноземної на формальний, штучний, нецікавий процес.

Тому, на наш погляд, у процесі пропедевтичного навчання української мови іноземних слухачів варто вибудовувати іншу систему педагогічного спілкування, а саме таку, що ґрунтується під час формування мовленнєвих умінь та навичок слухачів виключно на індивідуальному спілкуванні. Рольове спілкування розглядалося нами лише у межах конкретних комунікативних ситуацій, наприклад, «офіціант» – «відвідувач».

Зауважимо, що окрім підтримки мотиваційного компоненту, особистісне спілкування значно покращує атмосферу навчального процесу, у якій викладач сприймається як комунікативний партнер, а це неабияк важливо для ефективного навчання. Створення такої атмосфери є основним завданням, що впливає із закономірностей ефективного навчання. Оскільки за мету ставиться оволодіння умінням спілкуватися, а успішно оволодіти будь-якою діяльністю можливо лише

в адекватних умовах, то створення позитивної атмосфери спілкування є головною умовою пропедевтичного навчання. Важлива роль для реалізації цього завдання відводиться мовленнєвим установкам. Під установками науковці розуміють такі дії викладача, які пов'язані зі спонуканням слухачів до навчання інструкціями, контролем, оцінкою та організацією роботи (Пассов, 2010). Установки слугують засобом управління мовленнєвою діяльністю і поведінкою слухачів в умовах заданої ситуації спілкування. Методично продумана система використання установок упродовж усього пропедевтичного навчання дає змогу слухачам відчувати себе реальними співрозмовниками, що зі свого боку створює оптимальні умови для розвитку їхньої мотивації, творчості, забезпечує сприятливий емоційний клімат на заняттях, полегшує адаптацію іноземних слухачів.

Варто зауважити, що провідну роль у побудові оптимального педагогічного спілкування ми відводимо педагогічній майстерності викладача. На наш погляд, особливу увагу слід приділяти налагодженню дружніх стосунків між викладачем та слухачами, педагогічної співпраці у процесі навчання. Розглядаючи проблему оптимізації педагогічного спілкування у процесі пропедевтичного навчання української мови іноземних слухачів, ми дійшли висновку, що в ній нема місця застарілим стереотипам і шаблонам взаємодії викладача зі слухачами, які подекуди тяжіють до використання авторитарних методів. Звісно, дисципліна необхідна на заняттях, але вона в жодному разі не повинна блокувати комунікативної мотивації слухачів. При оволодінні умінням спілкуватися виражальними засобами комунікації більш важливим є мовленнєвий контакт співбесідників, викладач і слухач повинні стати повноцінними мовленнєвими партнерами, а заняття – комунікативною творчою взаємодією. У процесі пропедевтичного навчання іноземних слухачів опанування української мови виражальними засобами комунікації можливе лише за наявності умов, адекватних, подібних реальним. Через оптимальне особистісне спілкування слід надавати пропедевтичному навчанню характеру і форми реальної комунікації.

У свою чергу, щоб викладач у процесі пропедевтичного навчання української мови іноземних слухачів був повноправним мовленнєвим партнером, він повинен володіти низкою комунікативних педагогічних умінь. У цьому питанні нам імпонує погляд Є. Пассова, який розмежовує педагогічні вміння на рецептивні комунікативні вміння та продуктивні (Пассов, 2010). До рецептивних, услід за науковцем, відносимо такі вміння: визначати і розуміти психічний стан кожного слухача окремо та настрої групи в цілому; бачити всіх одночасно і кожного окремо; розподіляти увагу між різними компонентами процесу навчання; бачити, якої допомоги потребує слухач; прогнозувати поведінку слухача як мовного партнера; чути і бачити помилки в його комунікативній поведінці; миттєво оцінювати ситуацію спілкування; визначати приблизний рівень володіння мовленнєвими вмінням без спеціального тестування. Під продуктивними: створювати комунікативне оточення; встановлювати мовленнєвий контакт зі слухачем (слухачами); завершувати мовленнєвий контакт; встановлювати і підтримувати атмосферу спілкування в колективі; регулювати поведінку слухача як мовленнєвого партнера; змінювати функціональний стан слухачів у потрібному напрямку; бути адекватним у будь-якій ситуації спілкування; володіти паралінгвістичними, екстралінгвістичними, кінесичними, проксемічними засобами спілкування; володіти нюансами емоційно-оцінних відносин; свідомо застосовувати ефект фасцинації; вести заняття мовою так, щоб це була, з одного боку, дійсно автентична мова, а з іншого – зрозуміла слухачам.

Ще одним важливим елементом педагогічної діяльності викладача у процесі пропедевтичного навчання української мови іноземних слухачів, якому варто приділяти особливу увагу при організації навчання, є вміння викладача вживати невербальні засоби комунікації. Зупинимося на цьому більш детально.

Попередньо ми зазначали, що педагогічне спілкування є умовою здійснення міжкультурної комунікації при навчанні іноземців. Тому особливу увагу варто звертати на такі необхідні характеристики мовлення педагога, як емоційна виразність, інтонаційне багатство, застосування ораторських прийомів, а також невербальних засобів спілкування – міміки, жестів, пози, погляду і багато іншого.

Емоційна виразність мови досягається за допомогою інтонації, темпу, дикції, паузи. Важливе місце відіграє дистанція при спілкуванні, яка варіюється в різних культурах, часовий простір та ін. Усі перераховані вище засоби слугують єдиній меті – створенню і підтриманню контакту в процесі спілкування.

Науковці відносять невербальні засоби комунікації до педагогічної техніки, розуміючи під нею сукупність різноманітних умінь, що впливають на успішність результатів педагогічної праці, допомагають викладачеві повністю реалізувати свій творчий потенціал, домогтися високого рівня майстерності та неповторності індивідуального стилю діяльності (Щербина, 2012).

Володіння педагогом прийомами невербального спілкування, на наш погляд, оптимізує систему впливу викладача на слухачів, створює умови для сприятливої, творчої атмосфери спільної діяльності. Використання викладачем невербальних засобів спілкування у діяльності підвищує його здатність до активного й ефективного спілкування, сприяє оптимальній організації взаємодії між ним та слухачами. Знання і розуміння викладачем мови тіла, міміки, жестів допомагають зацікавити аудиторію, викликають довіру, а також сприяють правильній інтерпретації невербальної інформації у процесі педагогічної взаємодії. Навколишнє середовище, зокрема простір і час, також є індикаторами невербального спілкування. Регулювання невербальних аспектів середовища, простору і часу забезпечує регуляцію контексту спілкування.

У процесі пропедевтичного навчання української мови іноземних слухачів виразальні засоби комунікації, до яких відносимо і невербальні, бачаться нами не лише складовою педагогічної майстерності, а й предметом та засобом навчання української мови іноземних слухачів. Вміле використання викладачем невербальних засобів комунікації у педагогічній діяльності забезпечує його здатність до активного й ефективного особистісного спілкування зі слухачами, а на рівні особистісного спілкування невербальні засоби комунікації є предметом навчання слухачів. Варто зауважити, що невербальні засоби комунікації мають соціокультурні, національні особливості, тому слід у процесі пропедевтичного

навчання української мови іноземних слухачів забезпечити їх розуміння та засвоєння слухачами.

Зазначимо, що специфіка пропедевтичного навчання української мови іноземних слухачів, зокрема стислий термін навчання, вимагає від викладача креативних методів викладання. Наприклад, для економії часу при опануванні граматичних категорій української мови, а саме при осмисленні граматичних явищ у ході комунікації, корекції помилок слухачів, ми використовуємо жестові індикатори. Зокрема, при опануванні категорії часу дієслів, минулий час – кивок руки назад, майбутній – кивок уперед, теперішній – рух кисті руки донизу та ін.

Висновки. У процесі пропедевтичного навчання української мови іноземних слухачів важливим елементом є педагогічне спілкування. Результати експериментального дослідження засвідчили, що ефективне пропедевтичне навчання української мови іноземних слухачів можливе лише за умови оптимального педагогічного спілкування, яке побудоване з урахуванням низки чинників, з-поміж них: специфічний міжкультурний характер спілкування зі слухачами; потрійна спрямованість педагогічного спілкування; вплив педагогічного спілкування на процес адаптації іноземних слухачів.

Основними шляхами оптимізації педагогічного спілкування у процесі пропедевтичного навчання української мови іноземних слухачів є: створення умов пропедевтичного навчання, подібних до реальних; перехід від рольового педагогічного спілкування до особистісного, де слухачі та викладач відчувають себе рівноправними мовленнєвими партнерами; володіння викладачем низкою комунікативних педагогічних умінь.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

1. *Азимов Э. Г., & Щукин А. Н. (2009). Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). Москва: Издательство ИКАР.*

2. *Бех І. Д. (2003). Виховання особистості: особистісно орієнтований підхід. Книга перша. Київ: Либідь.*

3. Зязюн І. А., Крамущенко Л.В., & Кривонос І. Ф. (2008). Педагогічна майстерність. Київ: СПД Богданова А.М.

4. Леонтьев А. А. (1996). Педагогическое общение. М. К. Кабардова (Ред.). (2-е изд., перераб. и доп). Москва: Нальчик.

5. Пассов Е. И., & Кузовлева Н. Е. (2010) Основы коммуникативной теории и технологии иноязычного образования: методическое пособие для преподавателей русского языка как иностранного. Москва: Русский язык. Курсы.

6. Щербина Д. В. (2012). Невербальна культура педагога: методичні рекомендації до проведення лабораторних занять з курсу «Основи педагогічної творчості та майстерності». Київ: НПУ імені М.П.Драгоманова.

REFERENCES

1. Azimov E.G., & Schukin A. N. (2009). *Novyyiy slovar metodicheskikh terminov i ponyatiy (teoriya i praktika obucheniya yazykam [New dictionary of methodological terms and concepts (theory and practice of teaching languages)]*. Moskov: Izdatelstvo IKAR [in Russian].

2. Bekh I. D. (2003). *Vykhovannia osobystosti: osobystisno oriientovanyi pidkhid. Knyha persha. [Personality upbringing: personally oriented approach. First book]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

3. Ziaziun I. A., Kramushchenko L. V., & Kryvonos I. F. (2008). *Pedahohichna maisternist: Pidruchnyk [Pedagogical Skills]*. Kyiv: SPD Bohdanova A.M. [in Ukrainian].

4. Leontev A. A. (1996). *Pedagogicheskoe obschenie [Pedagogical communication]* (2nd ed., rev.). M.K. Kabardova (Ed.). Moskov: Nalchik [in Russian].

5. Passov E. I., & Kuzovleva N. E. (2010). *Osnovyi kommunikativnoy teorii i tehnologii inoyazyichnogo obrazovaniya [Basics of communicative theory and technology of foreign language education]*. Moskov: Russkiy yazyk. Kursyi [in Russian].

6. Shcherbyna D. V. (2012) *Neverbalna kultura pedahoha [Non-verbal culture of a teacher]*. Kyiv: NPU imeni M.P.Drahomanova [in Ukrainian].

O. Pavlenko

OPTIMIZATION OF PEDAGOGICAL COMMUNICATION IN PROPAEDEUTIC TEACHING UKRAINIAN LANGUAGE TO FOREIGN STUDENTS

Summary. The research is dedicated to the theoretical substantiation of necessity of pedagogical communication optimization in the propaedeutic learning of the Ukrainian language by foreign students at universities and practical implementation of optimal pedagogical communication model as one of the pedagogical conditions which improve the language training of foreign students during the pre-university course. The development of an effective pedagogical communication style, that covers the entire educational process, plays a prominent role. The communication style aims to facilitate students' adaptation, create an adequate emotional and psychological climate in the learning process, and ensure the effective developing of speech habits and skills of foreign students.

Understanding the human-oriented paradigm of the higher education development requires radical changes in the university organization of propaedeutic teaching Ukrainian language to foreign students. The peculiarity of the pedagogical communication at this stage of training, which consists in the fact that pedagogical communication is not only a means of intercultural interaction, but also a means of propaedeutic training, requires optimizing pedagogical communication.

The main condition for increasing the effectiveness of propaedeutic teaching of the Ukrainian language to foreign students is the optimal pedagogical communication. Specific features of pedagogical communication in the process of propaedeutic teaching of the Ukrainian language of foreign students, factors to be taken into account when constructing pedagogical communication and, ways of optimizing pedagogical communication at this stage are outlined in the article.

Keywords: foreign students; personal communication; pedagogical communication; propaedeutic training.